Владан Тријић
Народна библиотека Србије, Београд
vladan.trijic@nb.rs

Говор хартије

Станковић, Радоман. *Водени знаци хиландарских српских рукописа XVI века.* Београд: Народна библиотека Србије, 2010.

Након *Водених знакова хиландарских српских рукописа XIV–XV века* из 2007, водећи српски филигранолог Радоман Станковић објавио је и потпуни филигранолошки опис и албум водених знакова рукописних књига XVI века из исте збирке.

У погледу структуре, ова књига скоро да се не разликује од претходне. Недостаје јој једино предговор на француском језику. Остали саставни делови се подударају и распоређени су истим редоследом: „Предговор“ (стр. 9-28), „Филигранолошки опис“ (стр. 29-102), „Скраћенице и литература“ (стр. 103-109), „Филигранолошки албум“ (стр. 111-264), регистри „Рукописи са воденим знацима датим у албуму“ (стр. 267-273), „Водени знаци по азбучном реду назива“ (стр. 274-291) и „Хронолошки регистар“ (стр. 292-297). Књига се завршава резимеима на француском и руском језику (стр. 299-302).

У „Предговору“ се налази ауторова анализа водених знакова на хартији хиландарских ћирилских рукописа XVI века. Из њега сазнајемо да је најзаступљенији водени знак на том папиру *котва*, филигран карактеристичан за хартију италијанског порекла. Већ то је довољна потврда да је папир за хиландарски скрипторијум, али и за друга српска писарска средишта (будући да је део књига манастиру поклањан или у њега склањан из скоро свих крајева настањених Србима) и током овог столећа набављан превасходно из Италије.

Истом закључку води и присуство контрамарки као скоро обавезног пратећег елемента водених знакова у наведеном периоду. Ова, најкрупнија промена у изради хартије од појаве филиграна, подразумева додатно обележавање табака хартије, обично отискивањем иницијала. У почетку обележје венецијанских млинова хартије, овај вид додатне заштите робне марке једног произвођача и гаранције квалитета његовог производа, током XVI века раширио се и усталио и у осталим млиновима папира у северној и средњој Италији, а касније и ван Апенинског полуострва.

Станковић је копирао и датовао читав низ филиграна који нису били од раније познати у српским рукописним књигама или се у њима ретко јављају. До сада непознате варијанте појединих водених знакова припадају првој (*слово Р*, *слово Т у кругу*, *запрежна кола* и *точак*) и петој деценији XVI века (*ваза са цвећем*, *глобус у руци*, *слово Р са крстом и путачом*, *маска*, *вепар*, *дупла котва са једностраним крацима и алком*). Аутор их је датирао помоћу албума у којима је заступљена грађа прикупљена широм европског континента (трудом Брикеа, Пикара, Тромонина и Лауцевичијуса, као и Лихачова, Гспана, Клепикова, Будке, Мареша, итд). Осим тога, читав низ водених знакова представљених у књизи мало је заступљен у српским рукописима. Међу њима су поједине варијанте филиграна *анђео у кругу са звездом и контрамарком В*, *котва*, *круг са крстом и иницијалима МАТ*, *орао у кругу*, *рукавица са цветом* и други.

У „Предговору“ аутор износи и преглед рукописних књига и за њих карактеристичних водених знакова према деценији настанка. Свака од тих целина пропраћена је илустрацијом са воденим знацима из рукописа одговарајућег периода.

„Филигранолошки опис“ садржи филигранолошку анализу и датацију 122 хиландарска рукописа XVI века. Од тог броја, 9 су конволути, кодекси састављени од више засебно датираних рукописних целина, а 14 су рукописни фрагменти. Описи се састоје од сигнатуре, назива и ауторове датације књиге, као и пописа свих у њој садржаних водених знакова са изворима и временом настанка паралела на основу којих су датирани. Аутор је компаративни материјал проналазио у филигранолошкој збирци Археографског одељења Народне библиотеке Србије и штампаним филигранолошким приручницима, а према проценту сличности са знаком који датира, он паралеле карактерише као идентичне, врло сличне, сличне или само као одговарајуће, шире датиране типове филиграна. Треба напоменути да је датирана и млађа хартија, додавана приликом накнадног поправљања књига. Тиме је указано на трајност њиховог коришћења, важан детаљ историјата рукописа.

Веома детаљни описи који обухватају *све варијанте* водених знакова присутних у рукописима, препознатљиво су обележје филигранолошког метода који је изградио Радоман Станковић. Сврха таквих описа је да доведу до што поузданије датације рукописних књига. Ослоњен на обиље компаративне грађе која се деценијама сукцесивно увећава, посебно када је реч о воденим знацима из српских рукописних збирки, аутор остаје веран сразмерно уском, десетогодишњем периоду као најчешћем временском оквиру својих датација. Наравно, Станковић преузима тачну годину настанка, уколико она постоји у запису на књизи, а филиграни је потврђују. Једино у случају фрагмената који не садрже водени знак, он прибегава датацији веком настанка на основу стуктуре сита за прављење хартије, односно распореда понтизоа и вержера на њему.

Највећа иновација у погледу опреме књиге заслуга је техничког уредника Рагеба Кокаша. Реч је о илустрацији која прати опис сваког воденог знака. Тиме је у пуној мери надокнађен недостатак једног од два основна модела организације филигранолошких албума појединачних рукописних збирки. Наиме, док су филигранолошки описи увек распоређени према сигнатурама рукописа, грађа у албумима, поред сигнатурног начела, може бити приказана и према азбучном или абецедном поретку назива филиграна. Приоритет сагледавања целине једне збирке намеће први метод као блискији археографима осталих специјалности, док су филигранолози наклоњенији другом систему, који олакшава коришћење албума у даљим датирањима. Новином о којој је реч, а коју смо први пут у нашој средини могли да видимо у једној од претходних књига истог аутора (*Филиīранолошки оīис и албум īрчких рукоīиса XV–XIX века* Центра за словенско-византијска проучавања „Проф. Иван Дујчев“, Софија, 2006), разлика између ова два метода је обесмишљена. Њоме је корисницима омогућен целовит увид у врсту хартије коришћене за израду рукописа на основу описа, а распоред грађе у албуму погодан је за даљи рад на датирању.

„Филигранолошки албум“ чине копије 874 водена знака, израђене у размери 1:1 како би могле да послуже за даље компарације. Као што је већ напоменуто, међу знацима је доминантна *коūва* са три основна типа – *једноūрука*, *једноūрука дуūлих кракова* и *двоūрука* – и четири основна подтипа – *са звездом*, *са уīластим ūролисūом*, *са облим ūролисūом* и *са уīластим четворолисūом*. Присутни су и неки њени ређи типови: *са леūезом*, *са уīластом вишекраком звездом*, *са крсūом и алком*, *у дуūлом круīу без звезде*, као и *дуūла коūва са једноūраним крацима*. С обзиром на велики број варијанти овог филиграна, не чуди што *коūва* заузима скоро половину албума (425 копија). Осим *коūве*, током читавог XVI века, широко су заступљени водени знаци *воловска īлава* и *веūар*. Такође, у првој половини столећа незаобилазни су *кардиналски шешир*, *ūеразије* и *рукавица*, у осмој и деветој деценији јавља се више типова воденог знака *īрб*, а у најмлађим анализираним рукописима има и хартије са филиграном *круна*, карактеристичним за наредни, XVII век.

Ни овог пута нису изостали детаљни регистри који омогућавају сврсисходно коришћење овог специфичног типа стручно-научне литературе. У њима је грађа пописана према сигнатури рукописа (са бројевима водених знакова у албуму и датацијом), према називима филиграна (са сигнатурама рукописа у којима се налазе и датацијом) и према хронолошком начелу (са сигнатурама рукописа).

Нова Станковићева књига доноси прецизнију и поузданију датацију хиландарских рукописа XVI века. До сада релевантно датирање, садржано у незаобилазном *Каūалоīу ћирилских рукоūиса манасūира Хиландара* Димитрија Богдановића, засновано је на *избору* водених знакова направљеном у циљу одређивања ширег временског распона (половине или, у најбољем случају, четвртине века) у оквиру ког су рукописи могли да настану. Сада је датација прецизирана у највећем броју случајева; на пример, деценијом настанка су датирани рукописи претходно само начелно одређени XVI столећем (Хил 82, 109, 190, 432, 479, 484 и 631)[1].

Указаћемо на још неке рукописе које Радоман Станковић датира значајно другачије од старије литературе. Раније су, погрешно, у XVII век били смештени *Праксаūосūол волински* (Хил 71, 1545/55) и *Молиūвеник* (Хил 365, 1545/55). *Чеūворојеванђеље* (Хил 27) које је досад датирано почетком XVI века и *Псалūир* (Хил 122) за који се сматрало да је настао средином века, у ствари потичу из његове последње деценије. За средину века су везивани и рукописи *Минеј скраћени* (Хил 355) и *Зборник* (Хил 481), а они датирају из 1500/20, односно из 1580/90. Рускословенски препис *Књиīе Јосифа Флавија* (Хил 281) који је послужио као предложак за познати српскословенски превод овог текста, израђен у Карејском пиргу 1585 (Хил 280), потиче из 1540/50, а не из треће четвртине века. *Проскомидија хиландарска* (Хил 510), у којој најстарији помен датира из 1597. године, писана је на нешто старијој хартији са воденим знацима из 1570/80, што није неуобичајено. Насупрот томе, чуди пример *Минеја за јун* (Хил 244) који је, према запису, настао 1576. као дар манастиру Грачаници, док водени знаци говоре да је његова хартија млађа и да потиче из 1590/1600!

Нова датација исправља и заблуде о времену деловања појединих писара који су оставили своје потписе, али не и годину преписивања рукописа. Тако је писар Храна бугарском редакцијом старословенског исписао *Чеūворојеванђеље* (Хил 39) у годинама између 1555. и 1565, а не у другој четвртини XVI века; у слично време (1565/75. уместо, како се сматрало, у првој четвртини столећа), монах Зосим преписује *Служабник* (Хил 322), најзад, ђакон Теодор не пише *Часослов* (Хил 349) крајем XV, већ у другој деценији XVI века.

Објављивањем књиге *Водени знаци хиландарских сūрūских рукоūиса XVI века* направљен је важан корак ка употпуњавању фонда филиграна српске рукописне књиге. Остаје нада да ће у наредном периоду бити заокружена целина описа хартије и филигранолошког датирања најочуваније српске рукописне збирке, обрадом њених рукописа насталих у XVII и XVIII веку.

[1] Сви цртежи у књизи означени су Хил – Хиландар и редним бројем.

